

## פרק ב' - תפילת יונה

### הרב אלחנן סמט

בשיעור הקודם עמדנו על ירידתו של יונה לעומת עלייתם של המלחים. כעת נלמד את תפילתו של יונה שנאמרת בשיא ירידתו - במעי הדג [ב, ב-]:

(ב) וַיִּתְפַּלֵּל יוֹנָה אֶל ה' אֱלֹהָיו מִמְעַי הַדָּגָה: (ג) וַיֹּאמֶר קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי מִבְּטֶן שְׂאוֹל שְׁוַעֲתִי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי: (ד) וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצּוֹלָה בְּלִבְבַּי יָמִים וַנִּהְרָר: סִבְבֵּנִי כָּל מִשְׁבְּרֵיךְ וַנְּגַלֶּיךָ עָלַי עֲבָרוֹ: (ה) וַאֲנִי אָמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנְּגֵד עֵינֶיךָ אֶף אוֹסִיף לְהֵבִיט אֶל הַיָּם כִּי קָדְשְׁךָ: (ו) אֶפְפוּנֵי מַיִם עַד נֶפֶשׁ תְּהוֹם: סִבְבֵּנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֵאשִׁי: (ז) לְקַצְבֵי הָרִים יִרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיךָ בְּעַדֵי לְעוֹלָם וַתַּעַל מִשְׁחַת חַיֵּי ה' אֱלֹהָי: (ח) בְּהִתְעַטֵּף עָלַי נֶפְשִׁי אֶת ה' וְכָרְתִי וַתִּבּוֹא אֵלַיךָ תִּפְלֵתִי אֶל הַיָּם כִּי קָדְשְׁךָ: (ט) מִשְׁמָרִים הַכְּלִי שָׂוֹא חֶסֶדָם יַעֲזֹבוּ: (י) וַאֲנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֲזַבְחָה לְךָ אֲשֶׁר נִדְרַתִּי אֲשַׁלְּמָה יְשׁוּעָתָה לְה':

בפרק זה חל המהפך. יונה הבורח והעקשן, שהתעלם מהשליחים השונים שנשלחו אליו ועמד במרדו עד כדי מוכנות למות - משתנה לפתע בבטנו של הדג. גם שינוי זה לא מתרחש מיד, אלא רק לאחר שלושה ימים ושלושה לילות. עלינו להבין מדוע חל שינוי זה, הרי יונה סירב ללכת לשליחותו בגלל סיבות עקרוניות, ואם כן יש לברר מדוע השהיה בבטן הדג שינתה את דעתו.

ראשית יש להבין מנין לנו שיונה שינה את דעתו בפרק זה. חלק מהפרשנים אומרים שהביטוי האחרון שבתפילתו "אֲשֶׁר נִדְרַתִּי אֲשַׁלְּמָה" מתייחס לנדר שנדר יונה כעת, בו הוא מתחייב לעמוד בשליחותו. אך הראיה הטובה ביותר שיונה שינה את דעתו, היא בבתחילת פרק ג', שם יונה מציינת לצו הקב"ה והולך לניווה. הרי לנו שההתפתחות של פרק ג' נעוצה כבר בפרק ב' בתפילת יונה. בין אם הדבר מפורש או רמוז בתוך התפילה, או בין אם התפילה כולה מביעה שינוי עמדות ביחס לקב"ה. שהרי עד עתה יונה ברח מלפני ה' וניסה לנתק קשר, כעת יונה מתפלל ומבקש קשר עם ה'. באוניה יונה סירב להתפלל, כיוון שהוא ידע שהוא לא יכול להתפלל על שיחזור בתשובה ויעשה את שליחותו. עצם התפילה והרמז שבתוכה מלמדים אותנו שבתפילה עצמה נמצא המהפך שחל ביונה.

כעת נחזור לשאלה הראשונה ונסה להבין מה גרם לשינוי אצל יונה. יש גישות שאומרות שאמנם הבחירה החופשית של האדם יכולה לעמוד כנגד מוות, אך היא לא מסוגלת להתגבר על סבל מתמשך. דבר זה הוא ודאי נכון. חז"ל עצמם אומרים שחנניה מישאל ועזריה היו מסוגלים לעמוד במבחן של מוות - אך אם היו מענים אותם בייסורים הם לא היו עומדים בזה. אדם יכול להכריע הכרעה אחת ללכת למות, אך לא לעמוד בייסורים מתמשכים. גם פה ניתן לומר שהעקרונות של יונה הספיקו כדי לאפשר לו בחירה במוות, אך לא כדי לשבת במעי דג שלושה ימים ושלושה לילות.

אך מעבר לכך שהגישה הזו יכולה ליצור זלזול בדמותו של יונה, התפילה עצמה מורה על כך שיש פה שינוי עקרוני, ולא מנוסה פחדנית מפני העיני והסבל.

נסה לענות על השאלה דרך עיון בתוך תפילה. תפילתו של יונה היא תפילת הודאה על הצלה מצרה, כמו שהוא מדגיש בתחילת התפילה: "קְרָאתִי מִצָּרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי מִבְּטֶן שְׂאוֹל שְׁוַעֲתִי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי". יונה מציין צרות שהיו בעבר, ואחר כך את ההצלה שהייתה מהם. תחילה "אֶפְפוּנֵי מַיִם עַד נֶפֶשׁ" ואחר כך "וַתַּעַל מִשְׁחַת חַיֵּי".

לא ברור כיצד יונה נושא תפילת הודאה בעודו כלוא בתוך מעי הדג. קושיה זו הובילה פרשנים מודרנים לומר שהתפילה הזו לא נאמרה על ידי יונה, אלא שמישהו בעל חוסר הבנה ספרותית הכניס לתוך הספר מזמור תהלים שעיקרו הודיה. הפרשנים שלנו לעומת זאת אומרים שמדובר ב"עבר נבואי". כלומר אדם שנתון בצרה מתפלל על הצרה שיש בהווה, ופתאום הוא מודה על גאולתו, כאשר ברור שטרם חל שינוי אובייקטיבי במצבו. הפרשנים מסבירים תופעה זו שהמתפלל כל כך בטוח שה' קיבל את תפילתו, עד שהוא מוכן כבר להודות למרות שלא היה שינוי אובייקטיבי במצבו. כלומר האדם רואה את העתיד כאילו הוא כבר עבר. כך הסבירו גם לגבי יונה. הוא בטוח בהיענות ה' לתפילתו, ולכן הוא רואה את העתיד כאילו הוא כבר קרה.

אך גם תשובה זו קשה, כיוון שמתחילת התפילה יונה מדגיש שהוא יודע שהקב"ה קיבל את תפילתו. אילו היה מדובר בעבר נבואי, היה צריך להיות חלק מיוחד לתפילה, ורק לאחר מכן להגיע להודאה. אך תפילת יונה מתחילה מיד בהודאה. כך שאנו עומדים במבוכה כלפי התפילה הזו. כדי להבין, נחזור לשלב שקודם לתפילה. כאשר יונה הושלך אל הים, הוא לא נבלע מיידית על ידי הדג, שהרי מודגש שהמלחים השליכו אותו אל המים ולא לפי הדג. דבר זה מלמד אותנו שהיו כמה שניות או דקות ששהה יונה בים בטרם נבלע על ידי הדג. יש שתי אפשרויות לגבי התנהגותו של יונה בזמן הזה. אפשרות ראשונה היא שיונה מקבל את מותו, ולא ניסה להתנגד לשקיעה במים בטרם נבלע על ידי הדג. אפשרות שניה היא שיונה הוטל למים הסוערים, והוא מנסה להיאבק בגלים. פתאום יונה מבין שהמוות הוא לא דבר תיאורטי. כאשר הוא רואה את המוות לנגד עיניו, הוא מבין את המשמעות הטראגית של טביעה בים. עקב כך יונה מתחרט, וכעת הוא רוצה לחיות.

צריך להבין כי יונה איננו חפץ מוות, שהרי הוא לא ניגש למלחים בתחילת הצרה והציע להשליכו לים. להפך, לאורך פרק א' יונה מנסה לברוח מנתינת דין וחשבון על מעשיו, כיוון שהוא לא רוצה למות. רק כאשר כלו כל הקיצין והוא מסכן את כל יושבי הספינה, הוא מציע את השלכתו לים. המוות הוא אופציה אפשרית עבור יונה, אך עד שהוא לא נאלץ להגיע לזה - הוא משתדל להימנע מרעיון זה. אל נהפוך את יונה למתאבד. יונה הוא איש עקרונות, ולכן כאשר תהיה התנגשות חסרת מנוס בין העקרונות לבין המוות, יונה יבחר במוות. אך יש הבדל גדול בין המוכנות התיאורטית למוות, לבין המבחן המעשי בין גלי הים. אין ספק כי איש חפץ חיים, כאשר הוא נפגש במוות - הוא מנסה להיאבק בו. כאשר המוות הוא מוחשי וממשי כל כך, יונה מנסה להינצל.

אך למרות רצונו של יונה לחיות, הסיכוי להינצל בלב ים סוער הוא אפסי לחלוטין. אך בכל זאת התודעה והרצון לחיות מביאים את האדם לפעול להצלתו. כאשר יונה נאבק בגלים, הוא עושה הכל כדי לחיות. יונה פתאום ראה את המוות לנגד עיניו, ומאוד רצה לחיות. באותו רגע שיונה נאבק בגלים ורוצה לחיות, מתרחש נס והדג בולע את יונה ומציל את חייו. הדג הוא שליח שמטרתו היא לא רק להוריד את יונה, הוא גם שליח חיובי המציל את חייו ממוות בטוח.

חלק גדול מהאנשים שנוטים להתאבדות אינם בריאים בנפשם. אך גם מי שבריא בנפשו לעיתים מחליט להתאבד. כאשר אותם אנשים לא מצליחים להתאבד, הסטטיסטיקה מראה שלאחר שניצלו הם מאושרים. זאת מכיוון שיש הבדל בין המוכנות התיאורטית למוות, לבין העמידה כנגד המוות כחוויה אנושית קשה ביותר. לכן כאשר מצילים אותו הוא מאושר מאוד, למרות שלא השתנה דבר במצב שהביא אותו עד כדי רצון למוות.

זה מה שקרה ליונה. יונה היה מוכן למוות, אך כאשר הוא ניצל הוא שמח שמחה גדולה. הצלה זו מוביל את יונה לשינוי בערכיו. יונה שהתייחס למוות כאפשרות נסבלת, איננו חפץ מוות יותר. הוא שמח שמחה גדולה על מתנת החיים שניתנה לו. אך מצד שני הוא לא רוצה לוותר על עקרונותיו. יונה ערך במעי הדג חשבון נפש שכלל את רגש השמחה על הצלתו, אך יחד עם זאת הוא עדיין מצווה ללכת לניוה כנגד עקרונותיו - והוא לעולם לא יהיה שלם עם שליחות זו. השינוי שהתחולל אצל יונה לא היה שינוי בעקרונות, אלא שהנכונות לחיות או למוות השתנתה.

חיים ומוות בתנ"ך אינם שאלה ביולוגית, אלא שאלה רוחנית. לחיות פירושו חיים באור פני מלך, כאשר יש קשר מתמיד עם הקב"ה. המוות פירושו גירוש מעיני האלוקים, ופספוס הקשר בין אלוקים ואדם. לחיות פירושו טיפוח הקשר עם הקב"ה, ויונה בחר לחיות. כלומר יונה בחר להמשיך ולטפח את הקשר שלו עם הקב"ה, ולא להמשיך בבריחתו. הבחירה לחיות משמעותה הכרעה לעמוד לפני ריבונו של עולם, למרות היותו על עקרונותיו. העקרונות לא השתנו, אך תפיסת החיים והאלוקים של יונה השתנו. פרק א' מוכיח ליונה שלא ניתן לחיות חיים ללא קשר עם הקב"ה, ובריחה מהקב"ה פירושה מוות. תחילה יונה בחר במוות, אך לאחר שראה את המוות מול עיניו הוא בחר בחיים, וחיים אלו משמעותם חיים של קשר עם אלוקים.

כעת נבין את מצבו של יונה. יונה נאלץ בכאב רב לוותר על עקרונותיו למען החיים - כלומר למען חידוש הקשר עם אלוקים. יש פה מאבק עצום - מצד אחד יונה רוצה להמשיך לחיות והוא מודה על החיים שניתנו לו. אך מצד שני, עקרונותיו של יונה חשובים לו, ולכן הוא לא רוצה לחזור בתשובה. באותם שלושה ימים של התלבטות השליחים מפרק א' פועלים את פעולתם. ישעיה הנביא אומר [נה, י-יא]:

(י) כִּי פֶּאֶשֶׁר יֵרֵד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג מִן הַשָּׁמַיִם וְשִׁמְהָ לֹא יָשׁוּב כִּי אִם הֲרִנָּה אֶת הָאָרֶץ וְהוֹלִידָה וְהִצְמִיחָה וְנָתַן זֶרַע לְזֵרַע וְלֶחֶם לְאֹכֵל: (יא) כֵּן יִהְיֶה דְבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא יָשׁוּב אֵלַי רִיקָם כִּי אִם עֲשֵׂה אֶת אֲשֶׁר חִפְצָתִי וְהִצְלִיחַ אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּיו:

כאשר ה' שולח דבר מפיו, הוא לא יחזור ריקם. ממילא לא יעלה על הדעת שדבר ה' מפי השליחים בפרק א' יחזור ריקם. השליחים נכשלו לשעתם, אך לאחר זמן במעי הדג הם פועלים את פעולתם על יונה. בטווח הרחוק יותר יונה קלט את התוכחה והמסר. יונה מבין שהוא רוצה לחיות בקשר עם הקב"ה, ולכן הוא מוותר על עקרונותיו למען חיים באור פני מלך.

כעת נחזור לתפילה עצמה. התפילה מתחלקת לשני חלקים שחוזרים על עצמם. ראשית התפילה היא הקדמה בפסוק ג', אליה נחזור בהמשך. החלק הראשון הוא פסוקים ד'-ה':

(ד) וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצֹּלָה בְּלִבִּי יָמִים וְנָהָר יִסְבְּבֵנִי כָּל מִשְׁכָּרֶיךָ וְגִלְיָךְ עָלַי עֲבָרוּ: (ה) וַאֲנִי אֲמַרְתִּי נִגְרַשְׁתִּי מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ אֶךְ אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיָּם כִּדְשֶׁךָ:

יונה אומר מתאר את הצרה ואת התוצאה של הצרה שהיא גירוש מפני הקב"ה - כלומר מוות. אך באמצע הפסוק יונה מתאר את המהפך "אֶךְ אוֹסִיף לְהִבִּיט אֶל הַיָּם כִּדְשֶׁךָ" - למרות הכל יונה ניצל. נראה כעת החלק השני של התפילה, שמופיע בפסוקים ו'-ז':

(ו) אֲפָפוּנִי מַיִם עַד נֶפֶשׁ תְּהוֹם יִסְבְּבֵנִי סוּף חֲבוּשׁ לְרֵאשִׁי: (ז) לְקַצְבֵי הָרִים יִרְדְּתִי הָאָרֶץ בְּרַחֲמֶיךָ בְּעַדִּי לְעוֹלָם וְתַעַל מִשַּׁחַת חַיִּי ה' אֱלֹהֵי:

גם פה מתוארת הצרה ותוצאותיה, ואחר כך ההצלה. אך בכל זאת ישנה התפתחות בין החלק הראשון לשני. בחלק השני, העומק בו נמצא יונה הוא רב יותר. יונה מתאר את ירידתו לשורש ההרים, כלומר הוא מגיע לעומק עצום. בפסוק ד' לעומת זאת יונה נמצא בגובה הגלים.

דבר זה מלמד אותנו שהחלק הראשון מתאר את ההשלכה של המלחים. המלחים הדגישו שהם שליחים של הקב"ה, ולכן יונה אומר: "וַתִּשְׁלִיכֵנִי מִצֹּלָה" - שבאמת הקב"ה הוא זה שהשליכו. לאחר תיאור הצרה יונה מודה על הצלת חיו.

אך הסיפור לא נגמר, כיוון שיונה עדיין נמצא בצרה במעי הדג. מצד אחד מצבו טוב יותר שהרי הוא כבר לא בסכנת מוות מיידית. אך מצד שני מצבו כעת הוא גרוע מהמצב הקודם. שהרי לפני כן השמים עוד נשקפו על ראשו, אך כעת הוא במקום הרחוק והעמוק ביותר שניתן להעלות על הדעת. מקום זה משמש סמל לשאול, שזהו ריחוקו של יונה מהקב"ה. יונה יורד ויורד עד להסתר הפנים הנורא ביותר, וכעת הוא במצב הרחוק ביותר. זאת מכיוון שהקב"ה מציל את חיי יונה - ובכל זאת יונה איננו חוזר

בתשובה. מצד אחד יונה בשיא העומק והסתר הפנים, אך יחד עם זאת הוא יכול להיות בטוח שיש לו עתיד. שהרי אם הקב"ה היה חפץ במיתתו - הוא לא היה מזמן את הדג. מעבר לירידה, הדג מסמל את תקוותו של יונה.

ובאמת החלק השני של התפילה מדבר על מצבו של יונה בתוך הדג. יונה נמצא במצב קשה, אך הוא יודע שהוא יכול לצאת ממנו, ולכן הוא אומר "וַתַּעַל מִשַּׁחַת חַיִּי". פה מדובר בעבר נבואי - כיוון שיונה התפלל הוא יודע שהוא לא ימות, ויש לו אסמכתא לכך מבליעת הדג.

נשים לב להופעת הקב"ה בשני חלקי התפילה. הקב"ה נוכח לאורך כל החלק הראשון, והפניה כלפיו היא בגוף שני. אך בחלק השני הקב"ה לא מוזכר, אלא זהו הסתר פנים גמור: "אֶפְפוּנֵי מַיִם", ולא "מימך". הסתר הפנים נשבר במסקנה: "וַתַּעַל מִשַּׁחַת חַיִּי ה' אֱלֹהֵי".

ברור שלפנינו שני חלקים שמבטאים שני דברים שונים. בהשלכה לים הנוכחות האלוקית עדיין קיימת. אלוקים לא הסתיר את פניו מיונה, אדרבה בסוף הוא הציל את חייו. אך החלק השני עוסק בהסתרת פנים, אך גם ממנו יונה בטוח שייצא בשלום. ההקדמה בפסוק ג' מתחלקת גם לשני חלקי התפילה: "קָרָאתִי מַצְרָה לִי אֵל ה' וַיַּעֲנֵנִי" - זו הצרה של הטביעה בים ממנה קרא אל ה'. דבר זה מלמדנו שלא רק שיונה נאבק בגלים, אלא הוא גם מתפלל לה' בים. "מִבֶּטֶן יָשְׁאוֹל שְׁוַעֲתִי" - כלומר מבטן הדג. נראה כעת את הסיום של התפילה:

(ח) בְּהִתְעַשֵּׂף עָלַי נַפְשִׁי אֶת ה' זָכַרְתִּי וַתִּבְּאוּ אֵלַיךְ תְּפִלָּתִי אֵל הַיָּכַל קָדְשֶׁךָ: (ט) מְשֻׁמְרִים הַבְּלִי שָׁוְא חֲסָדָם יַעֲזֹבוּ: (י) וְאֲנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֲזַבְּחָה לָּךְ אֲשֶׁר נִדְרָתִי אֲשַׁלְמָה יְשׁוּעָתָה לְה':

פסוק ח' מתאר את אותם ימים קשים של הסתר פנים, שגרמו ליונה לחשוב על מעשיו. פסוק ט' הוא קשה ביותר. יש שפירשו אותו על המלחים, והביטוי "חֲסָדָם יַעֲזֹבוּ" מורה על עזיבת העבודה זרה שלהם. המלחים מוזכרים פה בגלל ההשפעה למפרע שלהם ושל שאר השליחים - פתאום יונה נזכר במלחים והם עולים בתפילתו. פסוק י' מזכיר גם את המלחים שוב - הם עזבו את העבודה זרה שלהם, וקל וחומר שגם יונה יעשה זאת. בסוף התפילה יונה מבין שאין חיים בלי עשיית רצון ה', ולכן הוא נודר ללכת לנינוה ולקיים את השליחות.

עלינו להבין מדוע התפילה לא כוללת התחייבות מפורשת של יונה ללכת לנינוה. התשובה היא שיונה חזר בתשובה בצורה עמוקה, ותשובה זו נבעה משינוי תפיסה. כיוון שהתשובה מבטאת חפיצה בחיים ותשובה עמוקה, לא מוזכר כאן יחסים של קח ותן - "תציל אותי ואלך לנינוה". התשובה היא מעבר לשליחות הספציפית, ולכן היא לא מוזכרת פה בפירוש.